

Concurrentiebeïnvloedende effecten van overheidshandelen: welke rechtsgebieden bepalen het speelveld voor overheid en ondernemer, en wat zijn de relevante normen?

Egbert de Groot – Sammie Elbertsen – Joost Houdijk

Annotatie bij Arrest Gerechtshof Arnhem Leeuwarden van 29 september 2020 (ECLI:NL:GHARL:220:7856) . Deze annotatie verscheen ook in BR 2021/6

De Gemeente Groningen heeft een rechtspersoon een pand in gebruik gegeven, waarvoor de Gemeente een huur vraagt die in de tijd oploopt van nihil naar 'bijna marktconform'. Niet iedereen in de Gemeente was even blij met deze gang van zaken. Sommigen vinden het oneerlijk en concurrentievervalsend. Wat vindt de rechter?

De vraag die centraal staat in deze zaak bij het Hof Arnhem Leeuwarden is of de gemeente Groningen met afspraken rondom de herhuisvesting van een muziekruijnte-exploitant onrechtmatig heeft gehandeld jegens een andere muziekruijnte-exploitant. De Rechtbank in eerste aanleg en het Gerechtshof in beroep buigen zich in dat kader over de vraag of sprake is geweest van oneerlijke concurrentie en/of van schending van algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Het Gerechtshof bekrachtigt het vonnis van de Rechtbank. Appellant heeft onvoldoende onderbouwd dat Viadukt in en door het herhuisvestingsproces in een concurrentiepositie jegens appellant terecht komt die er vroeger niet was. Appellant heeft niet aangetoond dat Viadukt nu mede het marktsegment van appellant zou bedienen. Het Gerechtshof vindt dat de Gemeente zich in voldoende mate rekenschap heeft gegeven van de positie van appellant. De Gemeente heeft geen algemene beginselen van behoorlijk bestuur (zorgvuldigheidsbeginsel; vertrouwensbeginsel; gelijkheidsbeginsel) geschonden.

1. Inleiding

Overheden moeten tegenwoordig alert zijn op mogelijk concurrentievervalsende effecten die uitgaan van hun optreden c.q. interventies in de markt. Dat bleek reeds uit een vonnis van de Rechtbank Amsterdam van 11 september 2014 (BR 2014/34, m.nt. J.C.A. Houdijk en E.W.J. de Groot). In de betreffende kwestie oordeelde de Rechtbank dat in een geval van een gemeentelijke garantstelling, waarin één van een aantal gelijkwaardige marktpartijen door de gemeente wordt bevoordeeld en de concurrentie mogelijk wordt verstoord, de gemeente de belangen van alle betrokken partijen dient te inventariseren en zorgvuldig af te wegen. Het thans te bespreken arrest van het Gerechtshof Arnhem-Leeuwarden laat zien dat alertheid geboden blijft, al komt de overheid in kwestie (de gemeente Groningen) er in dit geval uiteindelijk zonder kleerscheuren vanaf.

Hoofdpunten van de zaak

Wat was er aan de hand? Op 29 september 2014 heeft de minister van Infrastructuur en Milieu via Rijkswaterstaat besloten tot de renovatie/hernieuwde aanleg van de zuidelijke ringweg te Groningen. Ten behoeve van dit project dienden diverse panden te worden onteigend of minnelijk verworven. Tot deze gebouwen behoorde ook het pand waarin Stichting Het Viadukt (hierna: "Viadukt") tot dan toe was gevestigd. Viadukt is een muziekoefencentrum voor bands in het alternatieve muziekcircuit (de 'underground scene'). Viadukt heeft geen winstoogmerk. Zij huurde het pand van de gemeente Groningen (hierna ook "Gemeente"). De Gemeente zag zich in het licht van bovengenoemde ontwikkelingen genoodzaakt om over te gaan tot een herhuisvesting van Viadukt. Doelstelling daarbij was dat het voorzieningenniveau voor Viadukt gelijk zou blijven. De Gemeente heeft Viadukt vervolgens een ander pand in gebruik gegeven, waarvoor de Gemeente een huur vraagt die in de tijd oploopt van nihil naar 'bijna marktconform' (dixit de wethouder). Niet iedereen in de Gemeente was even blij met deze gang van zaken. Een exploitant van een eenmanszaak onder de naam Muziekorganisatie Noord

(hierna: “appellant”) die ook oefenruimtes aan bands verhuurt – maar dan aan muziekgroepen uit het mainstream segment – is in het geweer gekomen tegen het gemeentelijk optreden in dit dossier. Deze appellant vreesde (oneigenlijke) concurrentie te ondervinden van Viadukt op diens nieuwe locatie.

Verloop van de gerechtelijke procedure

Appellant heeft in eerste aanleg bij de Rechtbank Noord-Nederland (Groningen) gevorderd om de Gemeente te veroordelen tot vergoeding van geleden en nog te lijden schade als gevolg van onrechtmatig handelen door de Gemeente. De Rechtbank heeft de vordering van appellant afgewezen. De Rechtbank oordeelde dat niet is komen vast te staan dat de Gemeente door verstoring van de marktverhoudingen onrechtmatig heeft gehandeld jegens appellant en dat appellant daardoor schade heeft geleden.

Appellant komt in hoger beroep bij het Gerechtshof Arnhem-Appellant op tegen het oordeel van de Rechtbank, en voert daartoe negen grieven aan. Kort gezegd komt het Gerechtshof tot de conclusie dat de negen grieven falen en dat de Gemeente in dit dossier niet onrechtmatig heeft gehandeld.

Het Gerechtshof bekrachtigt het vonnis van de Rechtbank Noord-Nederland. Appellant heeft onvoldoende onderbouwd dat Viadukt in en door het herhuisvestingsproces in een concurrentiepositie jegens appellant terechtkomt die er vroeger niet was. Appellant heeft niet aangetoond dat Viadukt nu mede het marktsegment van appellant zou bedienen. Het Gerechtshof vindt dat de Gemeente zich in voldoende mate rekenschap heeft gegeven van de positie van appellant.

Inhoudsopgave van te behandelen thema's

In onze noot zullen wij niet alle negen grieven apart aflopen. Wij behandelen de belangrijkste punten van dit arrest per thema. In dat kader gaan wij in op de volgende onderwerpen. In paragraaf 2 gaan wij in op de toepassing van de Wet Markt&Overheid (die door appellant is ingeroepen in deze zaak) in een privaatrechtelijk geschil tussen overheid en burger/onderneming. In paragraaf 3 behandelen wij de toepassing van de algemene beginselen van behoorlijk bestuur (zorgvuldigheidsbeginsel, motiveringsbeginsel, vertrouwensbeginsel, gelijkheidsbeginsel) in het leerstuk van onrechtmatig overheidshandelen. Wij sluiten onze noot af met enige bespiegelingen over de vraag hoe het mededingingsrecht doorwerkt in het overheidsprivaatrecht (paragraaf 4).

2. Toepassing Wet Markt&Overheid

Overheden concurreren regelmatig met bedrijven in hun omgeving (en daarbuiten). Denk aan gemeenten die een jachthaven exploiteren binnen gemeentegrenzen of een parkeergarage in het stadscentrum. Overheden beschikken vanuit hun publiekrechtelijke hoedanigheid doorgaans over ruime middelen om hun taken/werkzaamheden te kunnen uitvoeren en financieren. Ook beschikken zij vanuit hun publieke taak over belangrijke en omvangrijke databestanden (denk aan de gemeentelijke basisadministratie). Daar komt nog bij dat overheden specifiek controlerende taken hebben (toezicht en handhaving) naast uitvoerende activiteiten zoals het verzorgen van bepaalde diensten.

Inhoud van de Wet Markt&Overheid

Om te voorkomen dat overheden in hun ‘commerciële’ activiteiten oneigenlijke voordelen halen uit hun publiekrechtelijke verworvenheden, en daarmee private ondernemers concurrentievervalsing aan

zouden doen, is de Wet Markt&Overheid in het leven geroepen. Deze Wet is verwerkt c.q. opgenomen in hoofdstuk 4b van de Mededingingswet (cf. artikel 25g tot en met 25m Mededingingswet).

Overheden dienen zich uit hoofde van dit 'markt&overheid'-regime te houden aan vier gedragsregels wanneer zij goederen of diensten op de markt aanbieden:

1. Doorberekening kosten: Overheden moeten alle kosten die zij maken voor een goed of dienst doorberekenen in de prijs die zij voor dat product of die dienst vragen.
2. Bevoordelingsverbod: Overheden mogen hun eigen overheidsbedrijven niet bevoordelen boven concurrerende bedrijven. Bijvoorbeeld door goedkope tarieven aan hun eigen overheidsondernemingen aan te bieden.
3. Gegevensgebruik: Overheden mogen de gegevens waarover ze beschikken niet zomaar opnieuw gebruiken voor andere activiteiten. Denk aan een gemeente die de gemeentelijke basisregistratie gebruikt om een commerciële mailing te versturen. Dat mag alleen als andere organisaties of bedrijven ook (onder dezelfde voorwaarden) over de gegevens kunnen beschikken.
4. Functiescheiding: Indien een overheid bepaalde diensten uitvoert, en tegelijkertijd bij die dienstverlening ook een bestuurlijke rol heeft, dan mogen niet dezelfde personen betrokken zijn bij zowel het bestuur als de uitvoering.

De gedragsregels gelden voor de volgende overheden:

- i. rijksoverheid;
- ii. provincies;
- iii. gemeenten;
- iv. waterschappen;
- v. samenwerkingsverbanden tussen overheden (gemeenschappelijke regelingen);
- vi. zelfstandige bestuursorganen. Uit dit lijstje van overheden zijn het gemeenten die in verreweg de meeste gerechtelijke procedures als procespartij vanwege de overheid naar voren komen. Dat is ook het geval in de onderhavige procedure.

Van de vier gedragsregels zijn in de praktijk de eerste twee het belangrijkste. Deze komen ook het vaakst naar voren in gerechtelijke procedures. Het voorliggende arrest van het Gerechtshof vormt hierop geen uitzondering: in casu ging het om de doorberekening van kosten. Op grond van de eerste gedragsregel uit de Wet Markt&Overheid dient gemeentelijk vastgoed in principe ten minste tegen kostprijs verhuurd te worden.

De uitzondering van het algemeen belang besluit

Maar wat is een regel zonder uitzondering? Dit uitgangspunt gaat ook op voor de Wet Markt&Overheid. De Wet kent enige excepties op de in de vier gedragsregels opgenomen verboden. Een belangrijke uitzondering in dit verband geldt indien een overheid economische activiteiten in het algemeen belang uitvoert en daarvoor een zogenaamd 'algemeen belang besluit' heeft genomen (vgl. artikel 25h lid 5 en 6 Mededingingswet).

Een algemeen belang besluit vormt in beginsel een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht ("Awb"). Een dergelijk besluit brengt nu eenmaal rechtsgevolgen met zich mee aangezien de economische activiteiten of bevoordelingen waarop het besluit betrekking heeft, niet langer onder het regime van de Wet Markt&Overheid vallen. Tegen een algemeen belang besluit staan de administratiefrechtelijke rechtsmiddelen van bezwaar en beroep open, mits deze middelen binnen de daarvoor geldende termijnen worden ingesteld. Indien een algemeen belang besluit in rechte onaanastbaar is geworden onder het administratieve recht – bijvoorbeeld omdat tegen dat besluit niet

(tijdig) bezwaar en/of beroep is ingesteld – geldt het in civielrechtelijke procedures in beginsel als een gegeven. Het kan inhoudelijk dan ook niet meer in een civielrechtelijke procedure worden aangevochten.

Het is dus belangrijk dat marktpartijen goed in de gaten houden welke algemeen belang besluiten gemeenten en andere decentrale overheden van plan zijn te nemen c.q. hebben genomen. Indien tijdig bezwaar/beroep wordt ingesteld, dan bestaan tegenwoordig zeker mogelijkheden om de voorliggende besluiten aan een kritische toets te onderwerpen. Zie voor enige voorbeelden, waarin de Rechtbank Rotterdam bepaalde algemeen belang besluiten zelfs heeft vernietigd: Rechtbank Rotterdam 22 maart 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:2119 (Gemeente 's-Hertogenbosch); Rechtbank Rotterdam 22 maart 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:2123 (Gemeente Emmen); Rechtbank Rotterdam 22 maart 2018, ECLI:NL:RBROT:2018:2244 (Gemeente Stadskanaal).

In de voorliggende zaak had de gemeenteraadsvergadering van Groningen in juni 2014 reeds een algemeen belang besluit genomen dat per 1 juli 2014 is ingegaan. In het betreffende besluit is onder meer de verhuur van onroerend goed door de gemeente als een economische activiteit in het algemeen belang aangemerkt. Bij de verhuur van gemeentelijk vastgoed aan Viadukt hoeft dus niet te worden voldaan aan de gedragsregels van de Wet Markt en Overheid, en is de Gemeente derhalve op grond van die wet niet verplicht om de integrale kostprijs in de huur van Viadukt te verdisconteren.

Nadere analyse van rol Wet Markt&Overheid in civiele procedures

Naar onze mening stapt het Gerechtshof hier relatief eenvoudig over grief van appellant heen. Wat betreft de stelling dat onvoldoende is toegelicht welk belang met dit besluit wordt nagestreefd, overweegt het Gerechtshof dat dit een motiveringseis is die niet ter toetsing door de civiele rechter voorligt. Die conclusie kan naar onze mening in algemene zin niet standhouden. Uit de wetsgeschiedenis blijkt dat er ook voor de civiele rechter een rol is weggelegd wat betreft de handhaving van de gedragsregels. Zo geldt: “wanneer geen sprake is van een besluit in de zin van de Algemene wet bestuursrecht waartegen een met voldoende waarborgen omklede administratieve rechtsgang openstaat, kan een ondernemer kiezen voor de weg van de onrechtmatigde daadsactie bij de burgerlijke rechter”. [1] Ook heeft de wetgever uitdrukkelijk overwogen dat “ondernemers hun zaak aan de burgerlijke rechter [kunnen] voorleggen indien zij menen dat een overheidsorganisatie ten onrechte een beroep doet op de uitzondering voor een DAEB [...]”. [2]

In dit geval is relevant dat het bewuste algemeen belang besluit zeer algemeen geformuleerd is. De raad heeft een aantal ruim geformuleerde activiteiten aangewezen als zijnde in het algemeen belang, waaronder “verhuur van onroerend goed”, zonder dat bijvoorbeeld toe te spitsen op bepaalde doelgroepen. Het is maar de vraag of appellant (ten tijde van de bekendmaking van dit besluit) als belanghebbende bij dit besluit kon worden aangemerkt. Zo nee, dan kon appellant hier geen bezwaar tegen maken, zodat er in zoverre geen andere met voldoende waarborgen omklede rechtsgang voor hem openstond. Derhalve zou appellant aan civiele rechter moeten kunnen voorleggen of de gemeente zich hier ten onrechte heeft beroepen op de uitzondering van het algemeen belang en – zo ja – onrechtmatig jegens hem heeft gehandeld door geen kostendekkende huurprijs te rekenen aan het Viaduct. Het hof zou bij die beoordeling logischerwijs ook moeten bekijken welk belang er nu precies wordt nagestreefd en hoe zich dat in het concrete geval verhoudt tot de belangen van appellant.

Uit het arrest blijkt niet welk standpunt appellant precies verbonden heeft aan de grief inzake de Wet Markt&Overheid. Echter, indien ook deze grief is aangevoerd ter onderbouwing van het standpunt dat de Gemeente onrechtmatig jegens haar heeft gehandeld, had het naar onze mening op de weg van het Gerechtshof gelegen om hier meer inhoudelijk op in te gaan.

3. Onrechtmatige daad door schending algemene beginselen behoorlijk bestuur

Vervolgens komen de grieven aan bod inhoudende dat de Gemeente onrechtmatig jegens appellant heeft gehandeld door in strijd te handelen met de algemene beginselen van behoorlijk bestuur. Meer specifiek gaat het dan om het zorgvuldigheidsbeginsel, alsook het motiverings-, vertrouwens- en gelijkheidsbeginsel. Het Gerechtshof overweegt dat uit vaste rechtspraak en artikel 3:14 BW volgt dat een bestuursorgaan bij het aangaan en uitvoeren van privaatrechtelijke overeenkomsten de algemene beginselen van behoorlijk bestuur in acht moet nemen.

Toetsing aan het zorgvuldigheidsbeginsel

Allereerst komt het zorgvuldigheidsbeginsel aan bod. Het Gerechtshof neemt daarbij als uitgangspunt dat het Viaduct en appellant in het verleden verschillende doelgroepen bedienden met gebruikmaking van verschillende huurtarieven. Uit de intentieverklaring die door het Viaduct is afgegeven en het addendum dat de gemeente en het Viaduct hebben gesloten, blijkt dat het Viaduct niet van plan is zich te richten op het marktsegment van appellant en dat het aanbod aan oefenruimtes op de nieuwe locatie hetzelfde is als op de oude. Gelet hierop heeft appellant onvoldoende onderbouwd dat het Viaduct sinds de verhuizing een concurrent van hem is geworden. Het handelen van de gemeente kan de – volgens het Gerechtshof marginale – toets op de zorgvuldigheid dan ook doorstaan. Het Gerechtshof overweegt dat de Gemeente zich voldoende rekenschap heeft gegeven van de positie van appellant en dat de gemeente in het licht van de gestelde feiten bij de totstandkoming van de afspraken met het Viaduct niet gehouden was tot een uitvoeriger of tot een andere afweging van belangen dan zij blijkens de tussen partijen vaststaande gang van zaken heeft gedaan. Kort en goed benadrukt het Hof daarmee dat bij overheidshandelen dat de concurrentie kan beïnvloeden de belangen 1) in beeld gebracht moeten worden en 2) zorgvuldig gewogen moeten worden.

Toetsing aan het vertrouwensbeginsel

Vervolgens gaat het Gerechtshof in op het vertrouwensbeginsel. Voor een geslaagd beroep op het vertrouwensbeginsel is volgens het Gerechtshof nodig dat (i) er aan het bestuursorgaan toe te rekenen concrete en individuele toezeggingen zijn gedaan (ii) door een daartoe bevoegd persoon (iii) waaraan rechtens te honoreren verwachtingen kunnen worden ontleend. Het hof concludeert dat uit de stukken noch de stellingen van partijen blijkt dat de gemeente zou hebben toegezegd dat zij aan het Viaduct een marktconforme huur in rekening zou brengen. Evenmin is gebleken dat appellant naar aanleiding daarvan iets heeft gedaan of nagelaten waardoor hij schade heeft geleden. Van strijd met het vertrouwensbeginsel is dus geen sprake.

Toetsing aan het gelijkheidsbeginsel

Tot slot gaat het Gerechtshof kort in op de stellingen inzake het gelijkheidsbeginsel. Van schending hiervan is sprake als zonder objectieve en gerechtvaardigde gronden gelijke gevallen niet gelijk worden behandeld. Aangezien appellant en het Viaduct verschillende marktsegmenten bedienen, zijn zij volgens het Gerechtshof niet als gelijke gevallen te beschouwen. Het gelijkheidsbeginsel is daarmee dus niet aan de orde.

4. Hoe werkt het mededingingsrecht door in het overheidsprivaatrecht?

Het mededingingsrecht kent verschillende onderdelen die – naast de algemene beginselen van behoorlijk bestuur en in dit soort situaties van concurrentiebeïnvloeding met name het zorgvuldigheidsbeginsel – kunnen doorwerken in het privaatrecht. Behoudens het reeds behandelde Wet Markt&Overheid-regime, gaat het dan om de regels van het ‘reguliere’ mededingingsrecht (meer specifiek het kartelverbod en het verbod op misbruik van een economische machtspositie) en om

het EU-staatssteunrecht. Wij zullen op de relatie van beider rechtsterreinen tot het privaatrecht hieronder kort ingaan. Het aanbestedingsrecht laten wij in dit kader onbehandeld, aangezien het aanbestedingsrecht eerder voortkomt uit het (EU) vrij verkeersrecht en niet zozeer onderdeel is van het mededingingsrecht. In de onderhavige zaak ging het bovendien om een gemeentelijke herhuisvesting-operatie, en niet om een overheidsopdracht.

'Regulier' mededingingsrecht (i.e. kartelverbod en verbod op misbruik machtspositie)

De regels van het reguliere mededingingsrecht (in de vorm van het kartelverbod en het verbod op misbruik van een economische machtspositie) zijn terug te vinden in artikel 6 respectievelijk 24 Mededingingswet, en in de artikelen 101 en 102 van het Verdrag betreffende de Werking van de EU. Deze regels verbieden mededingingsbeperkend gedrag van organisaties die economische activiteiten verrichten. De regels zijn erop gericht om bijvoorbeeld het maken van prijsafspraken tussen bedrijven te verbieden. Indien afspraken tussen ondernemingen onder het kartelverbod vallen, kan dat tot directe (civielrechtelijke) nietigheid leiden van die afspraken of contractuele bepalingen. Daarnaast bestaat de mogelijkheid van een administratieve handhavingsactie door een mededingingsautoriteit zoals de Nederlandse ACM of de Europese Commissie (denk aan een boete of dwangsom).

In de praktijk is het niet onmogelijk dat overheden onderworpen zijn aan de werking van het reguliere mededingingsrecht, al komt het weinig voor dat een zaak echt opspeelt. Overheden zijn enkel (direct) gebonden aan genoemde mededingingsregels indien zij een economische activiteit verrichten én zich daarbij schuldig maken aan mededingingsschendingen. Activiteiten van publiekrechtelijke aard, waarbij overheden bijvoorbeeld optreden vanuit hun overheidsprerogatief, vallen niet onder de werking van het mededingingsrecht.

Toch dienen onder meer overheden het mededingingsrecht (en dan met name het kartelverbod) goed in de gaten te houden wanneer zij diensten aanbieden aan burgers binnen hun gebied, en daarbij de voorwaarden van hun diensten willen afstemmen met andere (private) spelers in de markt. Een voorbeeld hiervan is de situatie waarin een gemeente een jachthaven exploiteert en vervolgens met de private eigenaren van andere (privaat geëxploiteerde) jachthavens in de buurt afspraken maakt over de tarieven die de betreffende jachthavens richting gebruikers zullen hanteren.

EU-staatssteunrecht

Een ander rechtsgebied dat onderdeel uitmaakt van het (Europese) mededingingsrecht in brede zin, is het EU-staatssteunrecht. Artikel 107 Verdrag betreffende de Werking van de EU verbiedt EU-lidstaten om ongeoorloofde staatssteun te verlenen aan bepaalde ondernemingen, omdat daardoor het 'level playing field' binnen de Europese markt in gevaar kan komen en effectieve concurrentie kan worden vervalst.

De verstrekking van staatssteun kan op verschillende manieren plaatsvinden. De meest duidelijke variant is de situatie waarin een overheid een directe subsidie verstrekt aan een bepaald bedrijf. Maar er zijn vele andere, minder duidelijk in het oog springende, gevallen waarin een overheid bepaalde ondernemingen financieel kan bevoordelen. Een voorbeeld is de situatie waarin een gemeente geld uitleent aan bepaalde private partijen zonder daarvoor een marktconforme rentevergoeding te ontvangen die een normale marktpartij zou vragen. Hetzelfde geldt voor garantiestellingen op leningen waarvoor een overheid geen marktconforme garantievergoeding ontvangt. De Europese Commissie heeft overigens enkele Mededelingen uitgevaardigd die nadere criteria bevatten om te bepalen wanneer een bepaalde rente- of garantievergoeding nu 'marktconform' is en wanneer niet.

Een ander voorbeeld betreft de situatie die we in de voorliggende casus voorbij zien komen, waarbij het de vraag is of een overheid een marktconforme huursom voor haar onroerend goed in rekening brengt aan de huurder. Hierbij dient aangetekend te worden dat het EU-staatssteunverbod alleen opgaat in gevallen waarin de financiële steun in kwestie het handelsverkeer tussen de EU-lidstaten ongunstig beïnvloedt. Hoewel dit criterium in de jurisprudentie en beschikkingspraktijk doorgaans vrij snel van toepassing wordt geacht, lijkt in het geval van de huurconstructie met Viadukt sprake van een wel zeer lokale maatregel. Deze zal in onze ogen niet snel aan het interstatelijkheids criterium voldoen. Het EU-staatssteunrecht is ook geen onderwerp geweest in de procedures bij de Rechtbank en het Gerechtshof.

De vaststelling van verlening van staatssteun in strijd met de EU-staatsteunregels kan in civielrechtelijke procedures onder bepaalde omstandigheden leiden tot (de bevinding van) nietigheid van bepaalde afspraken tussen betrokken partijen die uitvoering geven aan de inbreuk op het EU-staatssteunverbod. Voorts kan vanuit bestuursrechtelijk handhavingsperspectief een terugbetalingsplicht aan de ontvangende onderneming worden opgelegd door de Europese Commissie.

Voetnoten

[1]

Kamerstukken II 2007/08, 31354, 3, p. 9.

[2]

Kamerstukken II 2007/08, 31354, 3, p. 21.